

“Om de ware oecumene”

Vijfhoek 17 september 2009

[Aanvang: Ps. 80:1, 8 en 10 Lezen: Joh 10:1-18 Slot: Gez. 32:1-5]

Broeders en zusters,

Ik weet het, de titel van mijn lezing is niet erg origineel: ‘Om de ware oecumene’.

Om alleen maar al iets te noemen uit het verleden van de Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt: in 1980 verscheen een geschrift onder dezelfde titel¹. Dat geschrift was samengesteld, zo lezen we in het Inleidend woord, “ in opdracht van de generale synode van de Gereformeerde Kerken in Nederland, gehouden te Groningen-Zuid 1978, en wel door de door haar benoemde deputaten voor de correspondentie met de buitenlandse kerken”. Namens deputaten ondertekend door ds. O. J. Douma, voorzitter en ds. P. van Gulp, secretaris.

In deze brochure zijn de bezwaren uiteengezet die de generale synodes van de Gereformeerde Kerken hadden ingebracht tegen het lidmaatschap van de Gereformeerde Oecumenische Synode. Dit lidmaatschap werd namelijk in de contacten met buitenlandse kerken als een drempel voor correspondentie gezien.

Geen originele titel dus. Wel een onderwerp dat actueel blijft. Niet alleen in contacten met buitenlandse kerken. Ook in eigen land, zeker in de huidige situatie dat de kerkelijke grenzen voortdurend aan verandering onderhevig zijn. Niet het minst ook in en rond de Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt (GKV).

Genoeg reden om ons weer eens te bezinnen op dit katholieke onderwerp. Katholiek in de zin van: die eenheid is een geloofszaak van de christelijke kerk van alle eeuwen en plaatsen.

Het is mijn bedoeling vanavond met u stil te staan:

(1.) allereerst bij de vraag: wat bedoelen we met ‘oecumene’?

(2.) In de tweede plaats: waarom moet daar zo nodig dat woordje ‘ware’ bij? Dat suggereert dat er ook het gevaar bestaat van een ‘onware’, ‘onechte’ of zeg maar ‘valse’ oecumene.

(3.) In de derde en laatste plaats wil ik het met u over dat woordje ‘om’ hebben.

‘Om’ in de zin van: daar gaat het om, daar diént het ons om te gaan. Het is een róeping .

Dat wil ik dan uitwerken in de concrete kerkelijke situatie waarin het gezelschap verkeert dat deze avond hier bij elkaar gekomen is: de huidige situatie *in* de GKV en *rónd* de GKV.

1. Oecumene.

Herinnert u zich nog dat u als kind ooit rond het Kerstfeest die tekst van Luk 2 moest leren? ‘En het geschiedde in die dagen dat er een bevel uitging vanwege keizer Augustus, dat het gehele rijk moest worden ingeschreven.’

‘Het gehele rijk’. Daar hebt u in het grieks dat woord ‘oecumene’ staan, ‘oikoumenè’.

Letterlijk betekent dat griekse woord heel gewoon: ‘bewoond’. Wat betekent dat als een gebied ‘bewoond’ is? Dat er mensen wonen. Zo vertaalt de NBV die term ‘oikoumenè’ met:

---

¹ Om de ware oecumene, De Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) Nederland z.j. [1980]

‘alle inwoners van het rijk’. Het gaat dus om die mensen. Die worden in één woord aangeduid met die griekse term ‘oecumene’.

Dat woord hebben we nu in het kerkelijk jargon opgenomen om de ‘christenen’ er mee aan te duiden. Dus niet ‘alle inwoners’ van een romeins rijk, maar ‘alle christenen in een gebied’. Bij ‘oecumene’ kun je dan bijvoorbeeld denken aan ‘alle christenen in de wereld’. Zo wordt het ingevuld bij de oecumenische beweging van de Wereldraad van Kerken die in 1948 is opgericht. Een beweging die alle christenen van de wereld liefst in één organisatie wilde verenigen.

We kennen ook in eigen land een nationale afspiegeling daarvan. Dan hebben we het over de Raad van Kerken (wel te verstaan in Nederland).

In al deze gevallen denken we dus aan een totaal van christenen en de eenheid van die christenen.

Ook de Here zelf spreekt in zijn Woord over de eenheid van zijn christenen. Nee, dat woord oecumene wordt daar niet gebruikt. Maar het gaat wel over de eenheid van die christenen. We hebben het gelezen: Joh 10:16.

Onze Here Jezus vertelt daar hoe Hij als herder zijn leven voor zijn schapen zou inzetten. Daarbij opent de Heiland voor zijn hoorders van toen een wijds perspectief. Hij zou niet alleen als herder de schapen van het volk Israël vergaderen en leiden. Nee, het nieuwe verbond in zijn bloed zou niet beperkt blijven tot het Joodse volk, die lijfelijke nakomelingen van vader Abraham. ‘Nog andere schapen heb Ik, die niet van deze stal zijn’, zo verklaart de Heiland. ‘Ook die moet Ik leiden en zij zullen naar mijn stem horen en het zal worden één kudde, één herder’.

Hier spreekt de Here zelf dus over de eenheid van de christenen: zowel de schapen uit Israël als de schapen uit de hele verdere wereld. Het zal onder zijn leiding worden ‘één kudde’. Daar heb je de oecumenische kudde van alle plaatsen en tijden.

Dat die eenheid niet vanzelf spreekt in deze weerbarstige wereld en dat met weerbarstige schapen, dat laat de Here ons weten in zijn Woord. Het boek Handelingen, over de kerkgeschiedenis van de eeuw van de apostelen, getuigt daarvan. Ook de brieven van de apostelen aan christenen in allerlei delen van de toenmalige wereld.

Eerst is daar al die grote overgang die na Pinksteren veel christenen uit de Joden in het begin nogal wat moeite gaf. U weet wel, dat voortaan ook heidenen tot geloof worden gebracht en ingelijfd worden in het volk van God. Dat was wennen na eeuwen en eeuwen alleen Joden in de gemeente van de Here! Dat gaf in die eerste jaren spanning in de kerk, die eenheid tussen jodenchristenen (bekeerde Joden) en heidenchristenen (bekeerde ongelovigen). Er was toen een apostelconvent in Jeruzalem voor nodig om die oecumene van Jezus’ schapen uit Israël en uit de heidense volken in goede banen te leiden. Er moest heel veel vergaderd en gesproken worden, en vanuit de Schriften aan elkaar onderwezen worden, voordat dit voor ieder helder was; en voordat dit in de praktijk geaccepteerd werd en ook gelovig onderhouden.

Christus heeft er ook vurig voor *gebeden*. Voor die eenheid tussen al de zijnen. Denk aan het bekende hoofdstuk uit Gods Woord, dat vaak wordt aangehaald als het gaat over de oecumene: Joh 17. Daar bidt Christus zijn hemelse Vader om de eenheid tussen zijn schapen. Hij heeft daarbij het oog op zijn discipelen. Deze kwetsbare mannen moeten straks als apostelen het gezaghebbend onderwijs van hun Meester doorgeven aan deze wereld. De kerk van alle verdere eeuwen is aangewezen op hun apostolisch getuigenis. Een gevoelige en gewichtige zaak, die overdracht! Jezus omringt die bij voorbaat met zijn vurig gebed tot de Vader: Vader, Ik bid voor hen die Gij Mij gegeven hebt; bewaar hen straks, als Ik niet meer in deze wereld ben, bewaar hen dan in uw naam; dat zij - deze gezaghebbende getuigen van Hem! – dat zij één zijn zoals Wij. Wat is het belangrijk dat het getuigenis van de apostelen eenparig is; dat het eenstemmig de stem van de goede herder doorgeeft in deze wereld. Zoals Christus zelf eerst trouw de naam van Vader aan hen geopenbaard had. Alles staat of valt met de eenheid in die overdracht: Vader – Zoon, Zoon - apostelen, apostelen - de wereld. Er mag geen kink komen in de kabel van het doorgeven van Gods gezaghebbende openbaring aan deze wereld! Vandaar die bede: ‘Vader, Ik bid U, dat zij één zijn zoals Wij’. Maar dan vervolgt Jezus het gebed met *nóg een bede*. ‘Vader, Ik bid niet alleen voor dezen [zijn apostelen], maar ook voor hen die door hun woord in Mij geloven, *opdat zij allen één zijn*’.

Het zijn dezelfde Schriftwoorden die ook in zwart marmer zijn ingebeiteld op de grafsteen van dr. K. Schilder. Eén van de mannen van de Vrijmaking, die in zijn strijd voor de waarheid van Gods Woord voor kerkscheurder werd uitgemaakt en als zodanig de kerk uitgewerkt..... ‘*Opdat zij allen één zijn*’.

Het is de bede van Christus tot de Vader voor de oecumene van zijn schapen. Dat het zal worden één kudde; van schapen zowel uit Israël als uit alle volken en rassen van deze wereld. Jood en Griek, Romein en Germaan, Aziaat en Afrikaan. Dat het zou zijn één kudde onder de ene Herder.

Zou Christus in de hemel aan de rechterhand van zijn Vader niet nog steeds pleiten voor deze oecumene!

2. ‘Ware’ oecumene.

Die door Christus beoogde eenheid zien we voortdurend bedreigd in de loop van de kerkgeschiedenis.

Direct in het begin al. Door Jodenchristenen die toch meer Jood bleven dan ze christen wilden zijn. Die Mozes hoger bleven achten dan de hoogste profeet Jezus van Nazareth. Denk aan de strijd met de Judaïsten in de dagen van Petrus en Paulus. Scherp moesten ze worden vermaand. Bij volharding in hun dwaling werd hun de deur gewezen van Christus’ nieuwtestamentische schaapskooi. Denk bijvoorbeeld aan wat Paulus aan de gemeente te Kolosse (in Klein-Azië) schreef: ‘Let op de honden, let op de slechte arbeiders, let op de versnijdenis!’. (Kol 3:2)

Waren in de ogen van de Joden de onbesneden christenen nog altijd heidenen, gelijk te stellen met honden. Nu laat Paulus zien: deze dwaalleraars in de gemeente staan er zelf buiten, buiten Gods volk, met hun dwaling.

Wat zie je dus hier direct al aan het begin van de kerkgeschiedenis van het Nieuwe Testament? Dat de hemelse Herder via zijn apostel er hard aan werkt dat de schapen zijn stem zullen blijven volgen. En niet de stem van een vreemde.

Het zal een blijvende strijd worden, alle volgende eeuwen van de kerkgeschiedenis.

Neem de tijd van de Reformatie, met mannen als Luther en Calvijn. Toen de christelijke kerk een rómse kerk was geworden, waar de stem van de goede Herder overstemd werd door dwalingen die met pauselijke tirannie werden opgelegd. Rome zag zich als de Una Sancta, de ene heilige katholieke kerk. Met de paus als hoofd, 'waarnemend hoofd' op aarde van Jezus Christus in de hemel.

Toen de Here zijn schapen bevrijdde van dat vreemde juk, kwam er tegelijk weer verstrooiing. Dopersen kwamen met weer andere dwalingen. Maar ook Luthersen en Calvinisten konden, hoeveel ze ook gemeenschappelijk geloofden, het maar niet eens worden met elkaar. Een verscheurde kerk, een verdeelde kudde. Wat heeft een man als Calvijn, maar hij niet alleen, zich ingespannen om de schapen toch bijeen te brengen. Dat is voor een deel niét gelukt. Voor een ander deel weer wèl, namelijk toen over heel Europa velen tot eenheid kwamen en daarvan getuigenis aflegden met de gereformeerde belijdenisgeschriften.

We plukken er vandaag nog steeds de vruchten van. Denk aan wat we niet voor niets noemen de 'Drie Formulieren van Eenheid' (Ned. Gel .Bel., Heid. Cat. en Do.Leerregels).

Over oecumene gesproken!

Met deze voorbeelden uit de kerkgeschiedenis zie je dus hoe binnen de christenheid oecumene tegenover oecumene kan staan.

De oecumene van het pauselijk instituut tegenover de oecumene van de gereformeerde belijdenis. Een eenheid onder de paus en onder het roomse leergezag tegenover de oecumene die de gereformeerden voorstonden met hun belijdenis: Sola Scriptura, alleen de Schrift.

Wat nu de ware oecumene is, hebben we als gereformeerde kerken o.a. onderwezen en beleden in zondag 21 van de Catechismus vr. en antw. 54.

Wat gelooft u van de heilige algemene christelijke kerk?

De Zoon van God vergadert Zich uit het hele menselijke geslacht een gemeente door zijn Geest en Woord in eenheid van het ware geloof.

In art. 29 van de NGB belijden we als samenvattend kenmerk van die kerk van Christus: 'kortom, dat men zich richt naar het zuivere Woord van God, alles wat daarmee in strijd is verwerpt en Jezus Christus erkent als het enige Hoofd'.

Van die gehoorzaamheid aan Christus en zijn Woord hebben de Gereformeerde Kerken concreet getuigenis willen afleggen met hun belijdenisgeschriften. En met de afgesproken binding aan die belijdenis hebben wij onszelf en elkaar bij dit kenmerk willen vasthouden.

De ware oecumene is hiermee gegeven, dat de schapen luisteren naar de stem van de Goede Herder en dié volgen. De stem van een vréemde zullen zij voorzeker niet volgen, maar zij zullen van hem weglopen. Alleen als we ons laten leiden door Christus en zijn Woord, zullen we één kudde zijn. Wordt de stem van een vreemde gevolgd, dan krijg je de verstrooiing van de kudde, het verdwalen van de schapen.

De Gereformeerde Kerken hebben hun kerkverband op dit oecumenisch fundament van Gods eigen Woord willen bouwen. In het geloof aan de apostolische leer ligt namelijk de eenheid

met de Vader en de Zoon. ‘Vader, Ik bid u ook voor allen die door het woord van de apostelen in Mij geloven, opdat zij allen één zijn, gelijk Gij, Vader, in Mij en Ik in U’.

In juni van dit jaar verscheen in ons land een ‘Manifest voor eenheid’². De Media hebben er bol van gestaan. Voorgangers van allerlei kerken en geloofsgemeenschappen kwamen op 25 juni bij elkaar om het ‘Manifest van eenheid’ te onderschrijven en voor ons land te bidden. Aan het slot van dit manifest verklaren zij onder meer:

“We willen een verbond sluiten met elkaar door elkaar de broeder- en zusterhand te reiken. We willen elkaar oproepen en helpen om elk afzonderlijk en met elkaar een levende gemeenschap te zijn van broeders en zusters, die leven door de Geest van God”³.

Dit verbond zie je dan gesloten door handen van leidende personen uit diverse geledingen van christenen in Nederland: Roomse bisschoppen, PKN, Pinkstergemeente, Vergadering van de Gelovigen, Raad van kerken in Nederland, Jan Zijlstra van de Levensstroomgemeente, ds. Van der Veer van de CGK, ds. Jos Douma van de GKV, en dr. Vlastuin van de HHK. (De laatste heeft zich later er van gedistantieerd toen hij ontdekte in wat voor kader deze gebeurtenis werd gezet.)

Je krijgt het gevoel bij dit Manifest dat hier in 2009 landelijk een soort herhaling plaatsvindt van wat we in 1948 meemaakten toen de wereldwijde Wereldraad van kerken werd opgericht. Het eenvoudige feit van de breuk van de HHK met de PKN laat al zien wat ook het probleem van de eenheid van dit jongste Manifest is.

‘Wij kiezen voor eenheid’, zo wordt geroepen. Maar hoeveel mooie dingen er op zich ook worden gezegd, de vraag klemt: *welke eenheid?!*

We hoeven alleen maar het hoofdkenmerk van de christelijke kerk te noemen: Sola Scriptura. En het probleem is aangewezen.

Het is immers al eeuwen een publieke zaak dat juist dit kenmerk van de ware oecumene hier in geding is. Alleen al wanneer je let op de deelnemers aan dit verbond, die afkomstig zijn uit de Rooms-Katholieke Kerk, de Protestantse Kerk in Nederland, de Pinkstergemeente, om maar een paar sprekende voorbeelden uit de rij te noemen.

Hoe kan een vrijgemaakt-gereformeerde een verbond sluiten met de bisschop of met een PKN-vertegenwoordiger en verklaren: ‘Als volgelingen van Jezus zijn we aan elkaar gegeven.[....] Samen mogen we kerk zijn’.

De Schrift staat vol met waarschuwingen voor het gevaar van de dwaling. Van Oude Testament tot Nieuwe. Vanaf de bergrede van onze Heiland tot in vrijwel alle brieven van de apostelen. Het gevaar van een leer die afwijkt van het onderwijs dat de Here zelf ons heeft gegeven, is altijd dit: het brengt je van de rechte weg af, het verwijdert je van je Heiland. Ook al roemt men dan met de mond in Hem, men verloochent Hem met de daad.⁴

---

² Wij kiezen voor eenheid, Wilkin van de Kamp, Joke Tan e.a., 2009.

³ A.w. pag. 12.

⁴ Mat 7:15-23, 2 Pet. 2:1

Willen wij echt de eenheid van de christenen voorstaan, zoals de Heiland die onderwezen en daar voor gebeden heeft, dan zullen wij elkaar aan de stem van de Goede Herder moeten binden, aan het eigen Woord van onze God.

De GKV heeft in 1980 in genoemde brochure dat ook duidelijk verwoord: “de oecumenische roeping is gebonden aan de norm van Gods Woord”. “Deze goddelijke norm wijst de koers aan en stelt vast de grenzen, die bij het werk in acht moeten worden genomen. Slechts wanneer de kerken haar in rekening brengen en gehoorzamen, bewandelen ze veilige wegen”.⁵

In alle eerlijkheid wordt daarbij de waarschuwing doorgegeven: “Wie in naam van en met beroep op de eenheid de verbreider van dwaalleer wil blijven dulden in de gemeente schendt haar eenheid in Christus. Evenzo streeft wie onder de vlag van oecumenische ijver de eenheid met zulken zoekt, naar een eenheid die voor de Heer van zijn kerk niet kan bestaan”.⁶

“Daarentegen jaagt naar de ware eenheid een ieder, die oecumenisch ijvert voor gezamenlijke binding aan de waarheid in Christus. Hij toch bouwt op het fundament van apostelen en profeten, waarvan Christus zelf de hoeksteen is”.⁷

Behartigenswaardig is ook wat door de GKV in deze brochure is gesteld voor samenwerking met andere kerken. “De kerken die met elkaar gaan samenwerken in oecumenisch verband moeten van elkaar kunnen vertrouwen dat wat beleden wordt naar Gods Woord, in de kerkgemeenschap ook wordt beleefd en gehandhaafd. Er dient in alle samenwerkende kerken oprechte binding te zijn aan de confessie. Er moet ook leertucht zijn naar het Woord, om daardoor zo nodig de rechte belijdenis haar gelding te doen behouden tegenover de dwaling en tot bescherming van de kudde”.⁸

‘Om de ware oecumene’.

Als dit al voor samenwerking in internationaal verband geldt, hoeveel te meer voor kerkelijke eenheid in eigen land!

En met name daarover wil ik het vanavond met u hebben. Wat betekent dit alles in de concrete kerkelijke situatie *in* de GKV en *rond* de GKV. Want die situatie heeft de organisatie van de Vijfhoek bewogen tot deze avond. En vooral daarvoor bent u hier gekomen, zo neem ik aan. Daarmee ben ik toegekomen aan het derde onderdeel, de hoofdzaak van deze avond:

3. ‘Om’ de ware oecumene’.

Wat onze Heiland *beloofd* – ‘en het zal worden één kudde, één herder’ - en waar Hij de Vader om *bidt* – ‘dat zij allen één zijn’ - betekent een *opdracht* voor de zijnen. Die oecumene is een heilige roeping. Zien we dat niét, en zetten we ons daar niét voor in, dan is dat een bewijs van óngeloof in Jezus’ belofte en verzet tegen Vaders verhoring van het gebed van zijn Zoon. Hoe de situatie in de kerkgeschiedenis ook kan verworden, en vandaag verworden is, we zullen altijd weer terug naar het Woord moeten gaan; moeten terugvallen op Christus die zijn kerk vergadert in de eenheid van het ware geloof.

---

⁵ Om de ware oecumene, De Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) Nederland z.j. [1980], pag. 4.

⁶ Idem pag. 5.

⁷ Idem pag.6

⁸ Idem pag. 6

Hij doet dat door zijn Woord en Geest.

De macht van zijn Geest is sterk, sterker dan alle afbraakkrachten in en buiten de kerk.

De inhoud van dat Woord is bekend en duidelijk. En de waarheid van dit Woord blijft langer overeind dan de leugen van de dwaling.

‘Gods Woord houdt stand in eeuwigheid’ - dat lied hield Gods kinderen overeind in de eeuw van Luther en Calvijn, een eeuw van bloed en tranen en van diepe kerkelijke verscheurdheid. Zouden we het daar dan ook in onze dagen niet van verwachten?!

Maar de Geest werkt wel door het Woord, het evangelie van de Schriften. Daarom, als dat Woord in geding is in de kerken, dan ziet het er niet mooi uit. Dan is reformatie nodig. En wordt die reformatie geweigerd, dan zet zo’n kerk zich buitenspel in de oecumene van de grote Herder van de schapen. Zo’n kerk wordt een tegenkracht, een tegenstander van de belofte, van het gebed en het werk van Christus.

Dát is naar mijn overtuiging de huidige situatie in de GKV.

3. a. situatieschets GKV

De GKV zijn de laatste jaren drastisch veranderd. Ook de kerkelijke wereld buiten de GKV heeft dat allerwegen gesignaleerd.

Soms met *vreugde*. Zoals van NGK-zijde, en vanuit de hoek van de evangelische beweging, ook vanuit de vrije vleugel van de PKN.

Soms met *teleurstelling*. Zoals vanuit de HHK, de gereformeerde vleugel in de PKN, de Gereformeerde Gemeenten, en vanuit kringen in de CGK; ook stemmen uit de NGK constateren zonder blijdschap: we worden links ingehaald door de vrijgemaakten.

Een drastische verandering in de identiteit van de GKV.

Niet alleen buiten de GKV kan iedereen het constateren.

Ook binnen de GKV kan iedereen het merken. Alleen wie blind wil blijven zal het nog ontkennen. Die verandering wordt namelijk met vrijmoedigheid door GKV-ers zelf erkend en ook met verve verdedigd. Het gros van de kerkelijke leiding en de kerkelijke pers wil deze veranderingen ook. En voert daarvoor een stoet van argumenten op.

Het vrijgemaakte verleden wordt afgezworen. Vaak met goedkope karikaturen over dat verleden. Vrijmoedig wordt beleden, dat we het op heel wat punten als vrijgemaakte kerken echt fout hebben gedaan. O.a. met hoe we tegen de kerk aankeken, tegen de liturgie, de prediking, het ambt, tegen andere kerken of bewegingen, tegen de plaats van de vrouw in de kerk, tegen het gezag van de heilige Schrift, de geldigheid van Gods geboden in de moderne samenleving, enz. enz. De rij is nog lang niet volledig.⁹

Vijf jaar geleden heb ik samen met 7 collega’s op deze ontwikkelingen in de GKV gewezen. Ik doel op het *Manifest* dat via de website van ‘www.gereformeerdbleiven.nl’ midden in de GKV is neergelegd. We wezen er in dat gezamenlijk Manifest op dat allerlei zorgelijke

---

⁹ Om maar één illustratief voorbeeld te noemen uit de vele: de bijdrage van prof. Dr. M. te Velde, ‘Vrijgemaakte vreemdelingen tussen verleden en toekomst. Een nabeschouwing’, in de bundel: Vrijgemaakte vreemdelingen, 2007.

ontwikkelingen, die we benoemd hadden, ‘sluipenderwijs geaccepteerd en gepraktiseerd worden’. Ontwikkelingen ‘die leiden tot een koers binnen de GKV die zich meer en meer vervreemdt van de Schrift, de gereformeerde confessie en de gereformeerde kerkregering’. Toen al stelden we dat ‘het evangelie van de Heilige Schrift, de gereformeerde belijdenis of de aangenomen kerkorde in geding is’.

Dat is het fundament van de gereformeerde kerken! Het fundament van de ware oecumene, namelijk het samen volgen van de ene stem van de Goede Herder. Dat is in geding. In de vijf jaar die hierop volgden is de gesignaleerde ontwikkeling alleen maar verder gegaan. Snel en ook onverdraagzaam. Onverdraagzaam richting de bezwaarden. Generale synodes hebben, ondanks een vloed aan appelschriften, bij herhaling en met volharding de koers voortgezet. De dwaling is in bescherming genomen en de kritiek met allerlei bezweringen aan de kant geschoven. Zelfs in die vorm dat synodes praktijken hebben gesanctioneerd dat zulke bezwaarde stemmen met misbruik van de kerkelijke tucht in de GKV werden uitgerangeerd. Denk aan de kwestie Kampen-Noord waar de Ichthusgemeente met haar kerkenraad als scheurmaker buiten de kerk is gezet!¹⁰.

Bekend is het gezegde: ‘het bederf begint aan de top’. Het herinnert aan de grote verantwoordelijkheid van leidinggevendenden bij negatieve ontwikkelingen.

Dat zien we ook in de GKV. Bij de synodes, bij redacteurs van kerkelijke pers. Denk ook aan de dominante rol die de Theologische Universiteit in de ontwikkelingen binnen de GKV heeft gespeeld en nog steeds speelt. Terwijl verzekerd wordt dat men zo trouw Schrift en Confessie handhaaft, wordt – soms zelfs brutaal - ruimte geboden aan ideeën en docenten die het gezag van dit fundament van de kerk ondergraven.

Keer op keer is de laatste jaren daar op gewezen. Naar aanleiding van publicaties van dr. De Ruijter¹¹ en dr. De Bruijne¹². Eveneens rond publieke uitlatingen van dr. Harinck. En recent nog weer rond de jongste benoeming aan de TU van dr. Paas uit de CGK. De reacties van TU-zijde waren tekenend en onthullend: onverstaanbaar en hoogmoedig wordt de ingezette koers volgehouden.¹³

In de folder ‘Ander werk in de kerk’, die op allerlei plaatsen is verspreid, is een oproep gedaan aan de Gereformeerde Kerken om op haar schreden terug te keren.

Ik stem toe dat de formulering in deze folder als kort door de bocht kan worden ervaren. Maar achter deze folder ligt over alle zaken die kort zijn aangestipt, een wereld aan argumenten opgestapeld. Voor iedereen na te lezen.

De wijze waarop men in de kerkelijke pers deze folder in de grond heeft willen boren, laat zien dat men onbereikbaar is geworden voor geargumenteed appel vanuit Schrift en

---

¹⁰ Bedoeld zijn de synodebesluiten ten aanzien van de kwestie Kampen-Noord.

Zie www.kampennoord-ichthus.nl

¹¹ O.a. : Meewerken met God, Ontwerp van een gereformeerde praktische theologie, 2005.

¹² Met name zijn diverse publicaties rond Genesis en het Schriftgezag, maar ook rond ethische zaken.

¹³ Zie de reacties van de rector, prof. Dr. C.J.de Ruijter en die van prof.dr. G. Kwakkel in: De Reformatie, Jaargang 84 nr. 26 (4 april 2009) e.v.

confessie. Ik denk met name aan de reacties van prof. Dr. A.L.Th. de Bruijne in de Reformatie.¹⁴

De waardige reactie die br. S.J. Driessen daarop heeft gegeven¹⁵ verraadt hoe leidende figuren in de GKV op beschamende wijze de ingezette koers van de GKV met harde intolerantie verdedigen en willen doorzetten.

Dat de binding aan de Schrift en de aangenomen belijdenis in geding is in de GKV komt bijvoorbeeld ook naar voren in haar steeds meer samengaan met de NGK. Gegronde bezwaren daartegen zijn bij de jongste generale synode naar voren gebracht. Door een minderheid(srapport) van eigen deputaten. Ook door een aantal predikanten in de GKV¹⁶. De binding aan Schrift en de gereformeerde belijdenis is inhoudelijk en kerkrechtelijk nog steeds in geding in de NGK. Dat is sinds 1967 niet verbeterd. Integendeel.

Er wordt echter door de synode een compromis-besluit genomen. De samensprekingen, die als vruchtbaar worden geroemd, worden onverstoort voortgezet. Wel moeten nog een aantal zaken verder besproken worden wil het landelijk tot een definitief samengaan komen, zo heet het dan (voor de vorm?). Ook een zaak zoals van de vrouw in het ambt (tot en met predikant), is al lang geen verhindering meer. Immers, ook in eigen gelederen van de GKV wordt dat al vrijmoedig gepropageerd, tot in de kring van de docenten van de TU. En in de kerkelijke praktijk wordt het al op diverse plaatsen gepraktiseerd in de bedekte vorm van pastorale werkers (m/v) en andere vormen in de eredienst.

Intussen zijn de GKV zelf op vele plaatsen al in een vergevorderd stadium van samenwerking met de NGK, tot zelfs definitieve fusies toe.

In feite kun je eigenlijk niet meer spreken van een kerkverband van de GKV. Op allerlei plaatsen kun je zomaar met de plaatselijke GKV in de NGK zitten of ook in de CGK.

Als we heel eerlijk zijn moeten we constateren: het *kerkverband* van de *GKV* is niet meer het *kerkverbond* van de *Gereformeerde Kerken*. Het is interkerkelijk geworden.

De ontbinding van het kerkverband zien we ook terug in het zich veroorloven van allerlei vrijheden van een independentisme dat zich steeds sterker maakt. Het wordt bevorderd door synodebesluiten die de plaatselijke kerken steeds meer de vrije teugel laten. Denk bijvoorbeeld aan zaken op het gebied van kerkelijke tucht, liturgie, liedkeus, samenspreking (tot samenwerking) met kerken buiten het kerkverband.

Het independentisme steekt ook vanuit de kerken zelf de kop op in een vrijmoedig naast zich neerleggen van kerkverbandelijke afspraken wanneer die een predikant of kerkenraad niet welgevallig zijn. Dan worden zo maar in strijd met de kerkorde middagdiensten opgeheven of componeert men plaatselijk z'n eigen liederen of liturgische formulieren voor de eredienst.

---

¹⁴ De Reformatie, Jaargang 84 nr. 34 (30 mei 2009) e.v.

¹⁵ Te lezen op de website www.synodezwollezuid.nl : Antwoord aan prof. De Bruijne, 25 juli 2009.

¹⁶ In: Belijdende kerk blijven. 'Een kerk die leeft belijdt – een kerk die belijdt leeft', 2008. Ds. H.W. van Egmond, ds. H.G.Gunnink, ds. P.L. Storm, ds. J.R. Visser. Hoofdstuk 5 en 6.

Teken van de voortgaande ontbinding in de GKV is ook de openzetting van de avondmaalviering voor gasten uit alle mogelijke kerken en groepen. De betrokkene hoeft in een persoonlijke verklaring alleen maar instemming te betuigen met de leer van het Oude en Nieuwe Testament, die in de Apostolische Geloofsbelijdenis is samengevat. Van welke kerk of christelijke groepering men dan ook lid mag zijn, telt niet meer.

Het is een interkerkelijkheid ten top waar geen kerkgrenzen meer in acht genomen worden, en dat aan de heilige tafel van de Here.

Het voert vanavond te ver om nog meer aan te halen over de ontwikkelingen in de GKV. Ik heb slechts een enkele greep gedaan om te illustreren hoe de GKV zich niet meer laten weerhouden in haar volgen van een koers 'die zich meer en meer vervreemdt van de Schrift, de gereformeerde confessie en de gereformeerde kerkregering'¹⁷.

Bij de GKV is de ware oecumene fundamenteel in geding. Als er niet alsnog een eerlijke bekering komt door een principiële koerswijziging op allerlei gebied van leer en leven, is er voor de GKV geen bestaansrecht meer.

Wie het Woord van de Here liefhebben en de gereformeerde confessie echt gehandhaafd wil zien, komt in de GKV onvermijdelijk voor de keus te staan: breken met de ongerechtigheid óf medeverantwoordelijk worden aan de vervreemding van het Woord van God in de volle breedte van het kerkelijk leven.

3.b. wat in deze situatie te doen?

Heeft het nog zin binnen de GKV genoemde zaken aan te kaarten? Is de weg daartoe nog open? Ook kerkrechtelijk?

Waar de GKV tot in haar generale synodes bij herhaling haar koers heeft voortgezet, ook in behandeling van bezwaarschriften tegen eerdere synode-uitspraken, is deze weg kerkrechtelijk definitief geblokkeerd. Het is een kwestie van: óf aanvaarden, óf heengaan. Een tussenweg is er niet.

Je kunt niet als kerkenraad of als plaatselijke ambtsdrager de afspraken van het kerkverband naast je neer leggen en je eigen gang gaan. Dat betekent in feite de breuk met het kerkverband.

Bovendien zit je in de trein van een kerkverband dat doorsnelt op de ingeslagen weg en jou en je gemeente heel gewoon meevoert of je protesteert of niet.

Er rest in zo'n geval geen andere weg dan die van uit elkaar gaan om zelf niet meegezogen te worden bij de Herder en zijn stem vandaan.

Dan kan er nog zoveel goeds te noemen zijn die er ook in een gedeformeerde kerk nog te vinden is. Stel je toch eens voor dat zelfs dit niet meer kon! Maar het ontbindingsproces waarvoor willens en wetens gekozen is, laat je ziel niet veilig.

Het Ned. Dagblad mag dat dan in zijn hoofdartikel van zaterdag 12 september 2009¹⁸ veroordelen als een ongezond streven naar een zuivere kerk. Ongezond omdat we nu eenmaal

---

¹⁷ Eerder al aangehaald citaat uit het Manifest van 2004.

¹⁸ Van de hand van P.A. Bergwerff.

ook in de kerk moeten leren leven met de gebrokenheid. Immers, ook in de ‘volkskerk’ Israël moest Gods profeet zich niet terugtrekken met de kleine groep getrouwen; God wil állen bereiken met zijn beloften¹⁹.

Ik dacht dat we sinds de dagen van apostel Paulus in de breuk met de synagoge, en sinds de dagen van de Hervorming en volgende reformaties in de kerkgeschiedenis, een andere weg uit de Schrift hebben afgelezen, en ook gehoorzaam zijn gegaan.

Ik zou vandaag geen pleidooi durven houden voor het blijven van een Gereformeerde Bond in de PKN.

Ik zou evenmin de HHK willen veroordelen om haar breúk met de PKN, om het maar eens even heel concreet te maken wat in het ND in wezen beweerd wordt..

En ik zou ook niet willen veroordelen elke andere gemeente of gelovige, die de stem van de vreemde niet (langer) wil volgen om de Herder trouw te blijven.

Het gaat er immers maar níet om dat we alleen volmaakte mensen in de kerk willen hebben. Dat zal in deze bedeling niet bestaan.

Het gaat er om dat de *schapen veilig zijn in de schaapskooi van Christus.*

Welnu, dan moet je niet, als kerkorganisatie - of als verantwoordelijke ambtsdragers daarbinnen - *vreemde indringers* in de stal willen halen of handhaven.

Tegelijk moet ik zeggen: een mens laat niet zomaar de kerk los die hij heeft liefgehad en met zijn krachten heeft willen dienen. Dat doe je niet dan met smart en na indringend appèl, juist om die broederschap!

En áls we geroepen worden zo'n ingrijpende stap te doen, dienen we dat te doen naar de stijl van de Goede Herder.

Daarom is het zo belangrijk, dat als deze weg van uiteengaan onvermijdelijk wordt, we kerkstijl bewaren. Naar de stijl van de schriftuurlijke principes van het gereformeerd kerkrecht. Dat wil zeggen: wijs de plaatselijke kerkenraad op zijn verantwoordelijkheid.

Als ook de kerkenraad definitief kiest voor de ingeslagen koers, dan komt de roeping op de leden van de gemeente af.

Als de keus is: Christus volgen òf de kerkenraad, mag het antwoord uit Joh 10 duidelijk zijn. De schapen zullen een vreemde voorzeker niet volgen, maar zij zullen van hem weglopen, omdat zij de stem van de vreemde niet kennen. De schapen horen naar de stem van de góede herder.

Ik besef: hóe dat in de praktijk zijn beslag moet krijgen, kan van plaats tot plaats verschillen. Ook in tijd. De ene kerkenraad kan zijn keuzes al gemaakt hebben, een andere nog niet.

We dienen niet alleen vasthoudend te zijn, ook geduldig.

Maar er zullen keuzes gemaakt moeten worden. En de ratificatietijd van de synode-besluiten kent de limiet van zes maanden!

Duidelijk moet zijn dat de gemeente niet verder geleid mag worden naar vervreemding van Gods Woord.

---

¹⁹ Aldus P.A. Bergwerff in dit artikel.

Ook in deze dagen hoor je de oude gedachte die we sinds de dagen van de Afscheiding al vanuit de Hervormde Kerk horen: je mag alleen de kerk verlaten als je er uit geworpen wordt. Daar is al vaak over gesproken en geschreven. Ik moet het kort houden en zeg er daarom nu alleen dit van.

Om te beginnen: ik zou de HHK vandaag hiermee niet willen veroordelen in haar uittreden uit de PKN. Maar er is meer te zeggen.

Zal ik een bekende beeldspraak aanhalen? Die van de kerk als zieke moeder?

U kent het wel. Dat oude verwijt: je mag een zieke moeder niet verlaten!

Maar u kent toch ook het aloude verweer tegen dit soort uitspraken?

Mag je een zieke moeder die hardnekkig ziek wil blijven en ook nog eens actief haar kinderen wil ziek maken, niet loslaten?

De wereldlijke rechter schrikt dan niet terug voor ontzetting uit de ouderlijke macht!

Omdat moeder geen moeder meer wil of kan zijn.

De kerk mag de beeldspraak van moeder alleen ontvangen als ze ook 'moeder' is en wil zijn.

Laten we niet vergeten: ook de kinderen zelf zijn de kerk, de schapen van de Goede Herder!

Dan kun je een gegeven moment geroepen worden om 'moeder' niet meer te volgen, omdat zij een 'vreemde' is geworden. Niet de kudde is zaligmakend, maar de Herder!

En als de kudde zich losmaakt van de herder en die gedeformeerde kerk daar niet van wil terugkomen, dien je *haar* lós te laten om de *herder* vást te houden.

Maar dan, als we gebroken hebben met de ongerechtigheid?

3.c. zijn er alternatieven?

CGK?

Er vluchten GKV-ers naar de CGK. Althans, als die plaatselijke CGK niet op dezelfde toer gaat als de GKV.

Dat laatste moet er wel bij. En daar heb je direct ook het probleem bij de vlucht naar de CGK. De CGK zijn ook mij lief. Met velen voel ik me diep verbonden, in een geestelijke eenheid die opkomt uit het fundament van de Gereformeerde Kerken: Sola Scriptura, zoals we daarvan belijdenis doen in de Drie Formulieren van Eenheid. Ik ga dan ook bij diverse CGK-ers in mijn bibliotheek regelmatig in de leer.

Maar dat verhindert me niet eerlijk het probleem aan te wijzen waar de CGK zelf zich ook diep van bewust is: de innerlijke verdeeldheid.

Het ene deel van dat kerkverband is druk aan het samenwerken met de GKV. Plaatselijk komt het zelfs al tot volledig kerkelijk samengaan. Dat moet toch al genoeg zeggen na al het voorgaande!

Een ander deel moet weinig van de GKV-ers hebben en meent dat het niet "een goed idee is om hen nu te omarmen" (om ds. P.Roos in Bewaar het Pand te citeren). Zij zitten bepaald niet te wachten op een kerkelijk samengaan met de GKV. Hun deel van de CGK voelt zich veeleer één met de HHK, méér dan met verschillende geledingen binnen eigen CGK!²⁰ En men schroomt dan ook niet om daarmee over de bestaande kerkmuren heen aan kanselruil te doen.

---

²⁰ Ds. P.Roos, Bewaar het Pand, 44e jg nr. 7 (2 april 2009), 'Kerk en kerken', pag.79-81 (citaat op pag. 79)

De CGK is concreet gezegd het kerkverband van dr. Loonstra tot en met ds. P. den Butter. Een kerkverband dat in eigen midden in wezen kerkelijke breuklijnen kent, principieel en praktisch: kansels worden dichtgehouden voor wie men in eigen kerkverband min of meer als dwaalleraar beschouwt.

Over kerkelijke eenheid gesproken in hetzelfde kerkverband!

Als we op dit moment de keus voor een CGK doen, stoten we op vergelijkbare problemen als in de GKV. Daarom is dat m.i. geen goede uitweg voor ons. Waar we binnen de CGK verwantschap proeven in de zorgen om de GKV, zien we een geestelijke eenheid die nodigt tot gesprek met elkaar met het oog op onze oecumenische roeping..

HHK?

We zien broeders en zusters uit de GKV hun toevlucht zoeken bij de HHK.

Het stemt me zeer dankbaar dat de broederschap van de HHK zich niet langer kon verenigen met de PKN. Het bewijst dat zij niet langer verantwoordelijkheid konden dragen voor een lidmaatschap van een kerkverband dat voor de stem van 'een vreemde' evenveel ruimte biedt als voor de stem van de Goede Herder. Een kerk(verband) die zoiets doet handhaaft duidelijk het evangelie niet in haar midden. Die levert de kudde over aan de dwaalleraar die de schapen doet wegdwalen bij de Herder vandaan. Zo'n kerk is geen 'moeder' voor haar kinderen. En vervreemdt de kinderen van hun hemelse Vader.

Dankbaarheid dus, dat de HHK daarmee niet langer gemene zaak wilde maken. Deze breuk kan de ware oecumene ten goede komen!

Vanaf de dagen van de Afscheiding 1834 hebben de Gereformeerden al beleden dat ze 'geen gemeenschap meer willen hebben met de Nederlandse Hervormde Kerk, tot dat deze terug keert tot de waarachtige dienst des Heeren' (Acte van Afscheiding).

Als we dan terugkeer zien tot deze dienst, dan zal het ons een vreugde zijn. Die vreugde ervaren we ook, als we horen van de strijd van de HHK en haar streven naar terugkeer tot 'de waarachtige dienst des Heeren'. Christus vergadert zijn kerk in de eenheid van het ware geloof. Als we die eenheid zien terugkeren dan drijft de herkenning van 'de waarachtige dienst van de Here' ons onweerstaanbaar naar elkaar toe. Ik zie ontwikkelingen die me hoop geven!

Tegelijk lijkt het mij op dit moment nog niet zover dat we als gereformeerden op de weg naar mogelijk herstel van de 'kerkelijke gemeenschap' met de HHK geen hindernissen meer zien. Dat zit 'm niet vast op 175 jaar gescheiden optrekken. Dat mag geen rol spelen. De eenheid in het ware geloof overbrugt allerlei ondergeschikte tegenstellingen of verscheidenheden.

Wel heb ik nog mijn zorgen.

Om het kort te houden, beperk ik me nu even tot twee m.i. belangrijke zaken.

Een eerste vraag is, in hoeverre de HHK nu ook het juk van het hervormde kerkrecht heeft afgeworpen of nog zal afwerpen. Van gereformeerde zijde is daar meer dan eens de vinger bij gelegd. Ik heb begrepen dat intern daarover ook nadere bezinning is. De uitkomst daarvan wachten we graag af.

Een andere vraag betreft de spanning die zich in de HHK voordoet tussen de verschillende geledingen binnen haar muren. Ik denk dan aan die stroming waar het gevaar dreigt dat de

nadruk op de bevindelijkheid het geloof in de beloften van God in de weg gaat staan. Als Gods verbondsbelofte op zij gedrukt wordt door een onevenwichtig accent op zaken als de uitverkiezing heeft dat ingrijpende gevolgen voor de geloofsbeleving zowel thuis als bij de avondmaalstafel in de gemeente.

Ik zie hier drempels die verwant zijn aan de drempels die we als gereformeerden ook ervaren met de broederschap in de diverse Gereformeerde Gemeenten.

Dergelijke dingen vragen eerst nadere kennismaking en overweging voordat we over verdere stappen kunnen nadenken.

GKH?

Last but not least noem ik de GKH.

De vele zorgen over de ontwikkelingen in de GKV die wij met de GKH deelden en delen, verraden een gemeenschappelijke basis. En drijven ons ook naar elkaar toe.

Het is nog niet zo lang geleden dat we samen avondmaal vierden. We delen ook een rijk gemeenschappelijk verleden.

De GKH is vóór ons uitgegaan in het scheiden van de wegen met de GKV.

Het is bekend dat het voor veel broeders en zusters die ook hun zorgen hadden over de GKV, te vroeg was om die stap toen al te doen. We zagen nog ruimte en plicht om binnen de GKV via de kerkelijke weg te appelleren op de broederschap.

Ook waren de argumenten die de GKH destijds aandroegen, voor ons een te smalle basis om op grond daarvan te zeggen: dit maakt een langer blijven in de GKV voor de Here niet verantwoord.

De ontwikkelingen zijn sindsdien in de GKV hard verder gegaan. Daarin is tot in de meeste kerkelijke vergadering, die van de generale synode, bij herhaling duidelijk gekozen voor verharding op ingeslagen dwaalwegen.

Dat maakt het voor ons op dit moment ten volle verantwoord om ons niet langer door de GKV te laten meeslepen op een weg die de kudde van de Here en zijn Woord vervreemdt.

Er is veel dat ons met de GKH verbindt.

Toch wil ik hier verklaren dat er zorgen zijn die voor ons een drempel zijn om ons nu zo maar met de GKH te verbinden. Ik wil dat in alle eerlijkheid hier neerleggen. Ik denk dat we met die openheid elkaar kunnen dienen.

Ik noem dit.

Kan het 'te vroeg' en 'te smal' van eertijds ook getuigen van een radicalisme dat tekort doet aan de breedte van het fundament van de gereformeerde kerken: Gods Woord en dat alleen (denk aan wat we belijden in onze drie formulieren van eenheid!)? En zou dat radicalisme zich dan blijven wreken in haar kerkelijk leven?

Met verdriet zien we ook op verschillende plaatsen allerlei tegenstellingen tot grote onvrede leiden en zelfs de gemeente uit elkaar slaan. Hoe komt dat? Wat is er gaande?

Deze zorgen moeten niet gezien worden als vitzucht van een buitenstaander. Uit de GKH zelf bereiken ons van zóveel kanten signalen dat we ons gedrongen voelen tot zulke vragen.

Hier ligt mijns inziens genoeg stof om dat eerst eens eerlijk na te gaan en te bespreken. Wie weet, dat, wat op dit moment ons zorgen geeft, in de toekomst met Gods hulp kan worden weggenomen.

3.d. En nu de slotvraag: *wat staat ons dan op dit moment te doen?*

Ik denk dat we onze roeping tot de ware oecumene trouw moeten blijven. Dat betekent dat we als verstrooide schapen elkaar moeten zoeken en vasthouden op dié basis, die het fundament wás en ís van werkelijk gereformeerde kerken: Gods Woord. Dát belijden we in onze drie formulieren van eenheid.

En naar goed gereformeerd kerkrecht dan niet als loslopende vrije gemeenten maar, waar de Here dat mogelijk maakt, in een groeiend kerkelijk samenleven op die basis.

Het lijkt mij verstrooiend werken als ieder van ons op eigen plekje zijn toevlucht zoekt de een bij deze kerk, de andere bij die. En dan van de regen in de drup kan komen, of in grotere regen....

Laten we elkaar zoeken. Heel bescheiden, want wat zijn we zwak en hulpbehoevend. Heel ootmoedig, want de kerkelijke situatie mag ons wel tot diepe ootmoed stemmen, naar God en mensen toe.

Maar laten we elkaar wel bewaren bij dat gezonde fundament. Daarop bouwen. Als kleine kudde die zich willen hergroeperen achter de grote herder van de schapen aan. Mét of zonodig eerst zónder ambtsdragers. Zodra de Here het gééft zullen die ambtsdragers dan ook wel komen. Soms gaat het ambt van de gelovigen voor het bijzonder ambt uit!

Laten we voor ogen houden wat we altijd als gereformeerde kerken als roeping hebben gezien: samen één kudde zijn. In, als God dat wil geven, een weer ge-re-for-meerd kerkverband.

En dat met open mind naar allen die de Here liefhebben naar zijn Woord en die dat Woord willen handhaven zoals een gereformeerde kerk zich daartoe heeft verplicht in haar formulieren van eenheid.

De ware oecumene kan beginnen waar twee of drie vergaderd zijn in zijn naam. Maar ze zoekt ook de ándere schapen, wáár Christus ze ook maar vergaderen wil.

En je zúlt elkaar vinden, als je samen hoort naar de stem van de Herder. Die stem róept, en die roept zijn schapen bijeen. En onder *zijn* machtige leiding zal het gebeuren, door crises heen, dat zijn gebed verhoord wordt, en dat het zal worden: één kudde.

Het grote geheim daarvan?

Eén Herder, die zijn leven gaf voor zijn schapen.

Ik dank u.

EH